Tarihimizde Toprak Sorunları ve Kanunları

Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

Toprak meselelerine temas ettiğimiz geçen yazılarımızdan birinde (Ulus,18 Ocak 1967), bugün yurdun ve milletin en acil ihtiyaçlarından biri olarak görünen ve herkesi meşgul eden toprak reformu konusundaki tarihi gelişmenin incelenmesi ve türlü faktörlerin göz önünde tutulması gereğini belirtmiş ve böylesine aydınlatılmış sonuçlarla sağlam esaslar elde edilebileceğine işaret etmiştik. Gerçekten, Fatih devrinde bir müddet için gerçekleştirilen toprak reformu teşebbüsü, zamanına göre toplum bünyesinde bir dinamizm yaratmış, bir kısım iktisap şeklinde görülen toprak mülkiyetleri ve vakfiyetleri kaldırılarak devlete mal edilmişti ki, bu sayede, topraksız timarlı sipahisi, kanını ve canını millet yolunda cömertçe harcamasının karşılığını bulmuş ve bir dereceye kadar sosyal adalet gerçekleştirilmişti. Aynı şekil ve anlamdaki reform teşebbüslerine daha sonralar, XVI. yüzyılda da, özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde de restlanmaktadır. Zaten İbn Kemaller, EBÜSSUUD´lar gibi ünlü fakihler, Koca Nişancı Celal-zade gibi kanun tedvin ediciler marifetiyle toprak meseleleri, bu devirde, daha büyük bir vuzuha ve sarahata kavuşmuş, devrin sosyal adalet icaplarına az çok uygun bir toprak reformu gerçekleştirilmişti.

İki sistem

Tarihimizde toprak sorununu ele alırken, önce şu gerçeği hatırlatmayı lüzumlu ve faydalı sayarım: Osmanlı İmparatorluğunda toprak üzerinde iki türlü tasarruf mevcut ve cari idi. Bunlardan biri, toprağı işlemek hakkı olup tapu senedi ile mutasarrıf olan kimseler , bu toprağı eker - biçer ve mahsulü ile geçinirdi. İkincisi, toprak mahsulünün şer´i öşürünü almak, sahibi bulunmayan, yani mahlul olan toprakları isteklilere vermek, ferağ ve intikal vukuunda belli olan harcını alarak tapusunu vermek hakkı idi ve bu ikinci hak devlete ait olduğu cihetle, devlet bu hakkını, bir hizmet karşılığı olarak, timar ve zeamet sahiplerine tevcih eder, ya da bazı hayrata vakıf olarak tanırdı.Toprak mahsullerinin şer´i hukukuna, yani, timar ve zeamet tasarruf eden kimseler dirlik sahibi sayılırlar ve kanun dilinde kendilerine sahib-i arz tesmiye olunurdu. Bu sahib-i arz denilen dirlik sahipleri dirlikleri içinde mahlul olan araziyi ve ziraat edilmeyen toprakları tapu harcı karşılığında taliplere verir, fakat kendi uhdesinde alakoyamaz ve başka bir kaza halkına satamazdı. Sadece, büyük bir çiftlik olup köy halkının da toprağa ihtiyacı olmadığı hallerde bu mümkündü. Zira, dirlik sahibinin böyle bir araziyi kendine mal etmesi, köyün sonradan bir çiftlik haline gelmesi, diğer yerler ahalisine satılmakla da köylünün sıkıntıya düşmesi tehlikesini doğurabilirdi. Bu türlü mahzurları önlemek için bu çok önemli kanun yürürlükte tutuluyordu. Demek oluyordu ki, ne kadar güçlü ve nüfuzlu dirlik sahibi olursa olsun, köyü çiftlik haline getirmesi, ziraat hakkına sahip mutasarrıfları

sömürmesi bahis konusu değildi. Yine, köy halkını sıkıntıya sokacak şekilde, herhangi aşırı bir menfaat karşılığında, hariçten başka kimselere toprak vermek caiz değildi ve bu sistem devrin sosyal adalet icaplarına tamamen uygun bir biçimde tatbik olunuyordu.

Devlete ait

Kanuni Sultan Süleyman devri, Rumeli´deki öşri ve haraci toprakların satılması, rehin edilmesi, emanet konulması, satıldığı zaman şuf´a hakkının cari olması ve değiştirildikleri hallerdeki teamüller mevcut iken kadıların bu teamülleri sicillerine kaydedip ellerine hücret verdikleri görülmüş, fakat, bunun kanuna uygun olup olmadığı Ebussuud Efendiden sorulmuştur. Devrin bu büyük hukuk ve kanun otoritesinin cevabı şöyle idi: Bu topraklar ne öşre, ne de haraca bağlı olmayan ve doğrudan doğruya devlete ait bulunan arz-ı memleket´tir, fetholundukları zaman gazilere taksim edilip öşri topraklar sistemine girmediği gibi, sahiplerine de temlik olunarak haraci topraklardan sayılmamıştır. Bu toprakların rakabesi, yani, temel mülkiyet hakkı beytülmale, yani devlete aittir ve ifraz olunarak ellerinde tasarruf edenlere icar suretiyle verilmiştir. Bunlar ziraat edip eker - biçer ve mahsulünü alırlar, Bu hükümlere tabi olmakla emanet ve ariyet tarikiyle verilmeleri kanuni değildir. Halk arasında cereyan eden bunların alım - satım işleri tıpkı vakıf dükkanlarında oturanların yaptıkları satış gibidir. Sipahiden yani devlet namına vergilerini toplayarak gerekli hallerde tapusunu veren sahib-i arz´dan izinsiz işlemler tamamen batıldır. Ancak, tasarruf hakkı elde etmek için bir bedel mukabilinde bu topraktan feragat ve bunun üzerine sipahinin başka birisine bu toprağı tapu ile vermesi kanuna aykırı değildir. Tapu harcı diyebileceğimiz bu para, Ebussuud Efendiye göre, toprağın ücret-i muaccelesi, yani derhal ödenmesi gerekli bedeldir.

Bu ünlü kanun koyucumuzun bu konudaki en mühim içtihadı ise, o devirde kadıların reayanın, yani halkın aralarındaki alış - verişine satış muamelesi diyerek, hüccet vermelerinin katiyen kanuna uygun olmadığı meselesidir. Böyle bir hücceti tanzim etmek ve imzalamak bile sakat ve batıl bir hareket idi. Demek ki, burada, arz-ı memleket diye ifadesini bulan miri topraklar rejimi ile, doğrudan doğruya devletin sayılan bütün Rumeli toprakları üzerinde mutlak mülkiyet hakkı diye bir şey bahis konusu değildi ve devlet, kendisine türlü şekillerde hizmet eden görevliler vasıtasıyla bu işi tanzim ve murakabesi altında tutuyor ve muhakkak ki, devletin yüksek menfaatlerini sosyal adalet ilkeleri ile bağdaştırmaya çalışıyordu.

Ebussuud Efendinin Anadolu´daki topraklar hakkında da içtihadı ve koyduğu kanun hemen hemen aynıdır. Ona şöyle bir soru tevcih edilmiş ve kanun olacak bir fetva istenmişti: Anadolu´daki halkın (reaya) ellerinde olan toprakları kendileri ziraat etmeyerek başkalarına icara vermeleri doğru ve mümkün müdür, aldıkları para şer´i ve kanuni midir? Ebussuud Efendi bu hususta da kesin kararda bulunmuş “icara vermeleri batıldır” diyerek bu konuda hiçbir şüphe ve tereddüde yer bırakmamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman gibi, tarihimizin müstesna bir kanun adamı olarak vasıflandırdığı bir hükümdar devrinde toprak sorunlarının bu türlü kanunlara bağlanması, toplum hayatının nizamını sağladığı gibi, idare eden ve edilen sınıflar arasında karşılıklı hak ve menfaat esasına dayanan bir ahenk tesis etmekte, halkın sahib-i arz tarafından

sömürülmesine asla imkan vermemekte ve böylece feodal ve imtiyazlı bir zümrenin teşekkülünü önlemekte idi. Toprak sorunlarının o devirde başka yönleri ile tahliline ve günümüzün hayati mahiyetteki bir sorunu olan toprak reformuna ışık tutabilecek diğer uygulamalarına gelecek yazılarımızda da değinmek istiyoruz.